

Matylda GWOŹDZICKA-PIOTROWSKA

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa w Poznaniu

BEZPIECZEŃSTWO PROCESOWE I ZAKRES GWARANCJI *RIGHT TO FAIR TRIAL* (PRAWO DO RZETELNEGO PROCESU) NA GRUNCIE POSTANOWIEŃ PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO NA WYBRANYCH PRZYKŁADACH

Tytułem wstępu

W niniejszym artykule przedstawiona została analiza pojęcia „prawo do rzetelnego postępowania” na gruncie procesu karnego w świetle przepisów publicznego prawa międzynarodowego oraz regulacji przyjętych przez Wielką Brytanię a stosowanych w Irlandii Północnej.

Historia Irlandii Północnej jest jedną z najsmutniejszych we współczesnej Europie.¹ W kraju tym walczą ze sobą dwie wspólnoty mówiące tym samym językiem, wyznające jednak różne religie i poglądy na własną przynależność państwową. Od lat dwudziestych poprzedniego stulecia Irlandia Północna rozdarta jest pomiędzy probrytyjską politykę unionistów (utożsamianych z protestantami) a wolę zjednoczenia z Republiką Irlandii katolików. Różnice wyznaniowe miały być główną przyczyną konfliktu w Irlandii Północnej. Wydaje się jednak, że przyczyną tą było łamanie praw człowieka, a konflikt stał się konfliktem nie tyle religijnym, co politycznym.² Formalnoprawnie Irlandia Północna jest prowincją zjednoczonego Królestwa i podlega prawu tworzonemu przez brytyjski Parlament.

Aspekt prawnomiędzynarodowy

Idea koncepcji praw człowieka zrodziła się wraz z powstaniem państwa i ukształtowaniem się załóżków władzy państwowej. Wraz z myślą liberalną pojawiła się potrzeba poszukiwania miejsca dla jednostki i mniejszości w systemach wyznających demokrację. Państwo stać się miało gwarantem wolności i praw jednostki, jednocześnie stwarzało jednak największe zagrożenie ich ograniczenia. Dzisiejszy świat jest coraz dalej od najpiękniejszych i tych najbardziej humanitarnych deklaracji dotyczących praw człowieka. Wieloznacznie rozumiane są zakresy pojęcia „prawa i wolności człowieka”, niekiedy zupełnie przeciwnie.³ W klasycznym prawie międzynarodowym nie ma katalogu praw człowieka, nie było w nim mowy o ochronie interesów jednostki. Jako moment zwrotny w dziedzinie praw człowieka określa się powojenny rozwój międzynarodowego prawa humanitarnego, (w szczególności 4 konwencje genewskie z 1949 r. traktujące o ochronie chorych i rannych, jeńców i ludności cywilnej w czasie konfliktów zbrojnych). Wraz z uchwaleniem Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka⁴ zaczął się kształtować powszechny system praw człowieka. Do jego najważniejszych dokumentów zalicza

¹ Dochodzi tu do częstych zamachów terrorystycznych, stale funkcjonują kontrowersyjne, szczególnie przepisy mające na celu przeciwdziałanie terroryzmowi, mieszkańcy żyją w zamkniętych gettach (przyp.aut.)

² Głównym zarzewiem konfliktu w Irlandii Północnej był podział Wyspy z 1921 roku na Republikę Irlandii i Irlandię Północną zależną od Wielkiej Brytanii oraz polityczna i ekonomiczna dyskryminacja ludności katolickiej zamieszkującej północ Wyspy (przyp.aut.)

³ A. Redelbach: *Europejska Konwencja Praw Człowieka w polskim wymiarze sprawiedliwości*, str. 124

⁴ *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka*. Paryż, 10.12.1948r., B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik (oprac): *Dokumenty międzynarodowe*. Toruń 1993, s. 18-24

się Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych⁵ (dalej: MPPPiO) wraz z Protokołem fakultatywnym oraz Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych ONZ⁶ (dalej: MPPGSiK).

Ścieranie się dwóch racji: mającego pewne przyrodzone prawa człowieka-jednostki i człowieka-obywatela, członka określonej społeczności, w której panują ściśle oznaczone reguły, szczególnie uwypuklone jest właśnie w procesie karnym. W procesie tym dochodzi do bezpośredniej konfrontacji między prawami jednostki a obowiązkami wynikającymi ze stosunku przynależności państwowej.

Zagadnienia karnoprosesowe

Pojęcie uprawnionego do procesu w prawie międzynarodowym

Dokumenty międzynarodowe nie zawierają wprost definicji pojęcia strony procesu karnego. Regulacje zawarte w przepisach międzynarodowych jedynie wskazują prawa i obowiązki wypływające z zasady równości wobec prawa i wolności od jakiejkolwiek dyskryminacji. Każda osoba ma prawo do skutecznego odwołania się do kompetentnych sądów krajowych przeciwko czynnościom naruszającym prawa podstawowe przyznane przez konstytucje i ustawy. Ponadto, „każda osoba jest uprawniona na warunkach pełnej równości, by jej sprawa była sprawiedliwie i publicznie rozpatrzona przez niezawisły i bezstronny sąd, który zadecyduje o jej prawach o obowiązkach albo o zasadności jakiegokolwiek oskarżenia w sprawie karnej skierowanej przeciwko niej”.⁷ W procesie karnym, osoba oskarżona korzysta z „domniemania niewinności” „dopóki jej wina nie zostanie udowodniona zgodnie z prawem w procesie publicznym, w toku, którego korzysta ona z wszelkich gwarancji dla swej obrony”.⁸ Nikt też nie może być uznany winnym jakiegokolwiek przestępstwa karnego z tytułu jakiegokolwiek działania lub zaniechania, które w czasie popełnienia nie stanowiło czynu zabronionego zgodnie z prawem krajowym lub międzynarodowym.⁹ Na nikogo też nie można nałożyć kary surowszej, niż ta, która znajdowałaby zastosowanie w czasie popełnienia czynu zabronionego.¹⁰ Przepisy te konstruują podstawowe zasady kontradyktoryjnego procesu karnego i precyzują zasadę powszechności dostępu do wymiaru sprawiedliwości, tj. zapewnienie ochrony judykacyjnej zarówno pokrzywdzonemu, jak i oskarżonemu na zasadzie poszanowania praw każdego człowieka. Regulacje te, o charakterze ogólnym, wpływają z generalnej zasady równości wobec prawa.

Prawo dostępu do sądu, jak i gwarancje jego niezawisłości i bezstronności sądu, procesu publicznego, poszanowania równości stron, ustalania prawdy obiektywnej i uzasadniania wyroku, oraz umacniają gwarancję pozycji jednostki jako strony w postępowaniu.

⁵ Międzynarodowy Pakt Praw Politycznych i Obywatelskich z 16.12.1966r., op. cit., *Prawa Człowieka. Dokumenty międzynarodowe...*, op. cit., s. 25-35

⁶ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych. Nowy Jork, 16.12.1966r., op. cit.,; *Dokumenty międzynarodowe*, str. 36-54

⁷B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik (oprac): *Karta Narodów. Prawa Człowieka. Dokumenty międzynarodowe*. Toruń 1993, s. 10-13; MPPPiO., art.14 ust. 2, s. 36-54; *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, z 4.11.1950 r., op. cit., s. 131-148, art. 6. W *Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności* znajdujemy potwierdzenie powszechności przyjętych wyżej zasad dotyczących stron w procesie karnym

⁸ Op. cit., MPPPiO, art. 14 ust. 2, *Konwencja*, art. 6 ust. 2

⁹ Ibidem, MPPPiO, art. 6 pkt. 1 i 2; *Konwencja*., art. 7 ust.1

¹⁰ Ibidem, *Konwencja*, art. 7 ust. 1

Poniżej omówione zostały najważniejsze zasady rzetelnego postępowania na gruncie prawa międzynarodowego.

Podstawowe zasady rzetelnego postępowania

Zasada nieograniczonego dostępu do sądu. Wraz z praktyką lat rozstrzygnięcia organów strasburskich przyniosły taką interpretację art.6 Konwencji, że z uzasadnieniem można mówić o prawie dostępu do sądu każdego, kto jest oskarżony w sprawie karnej lub, jeśli rozstrzyga się o jego prawach i obowiązkach cywilnych.¹¹ Prawo dostępu do sądu powinno być interpretowane zgodnie z postanowieniami Protokołu 7.¹² Stanowi on, że każdy uznany przez sąd za winnego popełnienia przestępstwa ma prawo do rozpatrzenia sprawy przez sąd wyższy zarówno co do winy jak i co do kary. Wyjątki mogą dotyczyć tylko spraw pomniejszych albo rozpatrywanych przez Sąd Najwyższy albo osób skazanych wyrokiem sądu II instancji.

Za fakt przeszkody w dostępie do sądu uznano ekstremalnie wysokie koszty postępowania, czy też brak dostępu do bezpłatnej pomocy prawnej. Dla przykładu, nieposzanowanie prawa dostępu do sądu stało się w Polsce podstawą wniesienia do Sądu Najwyższego kasacji przez Rzecznika Praw Obywatelskich, który zarzucił wyłączenie obywatela spod działalności wymiaru sprawiedliwości, w sytuacji, gdy zarówno sąd rejonowy, jaki wojewódzki odrzuciły pozew przeciw pewnemu zakładowi energetycznemu o określenie wysokości udziału w kosztach wybudowania przez powoda sieci energetycznej, do której podłączono później urząd gminy. Istotnym składnikiem prawa do sądu, zdaniem Trybunału, jest zasada kontradiktoryjności postępowania, tzw. **zasada równości broni**. Strony w postępowaniu karnym w równym stopniu mogą zgłaszać i bronić swoich argumentów, równa ważność mają przedstawione środki dowodowe.¹³

Sąd powinien być niezawisły, niezależny od władzy wykonawczej, od organów ustawodawczych i stron.¹⁴ Nie może kierować się emocjami. Zgodnie z orzeczeniem Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości (dalej: Trybunał, MTS) w sprawie *Thorman* (*Thorman* przeciwko Szwajcarii, 1996 r.)¹⁵ ten sam skład sędziowski może rozpatrywać i wyrokować w sprawie pod nieobecność oskarżonego i następnie z jego udziałem, w sytuacji, gdy orzeczenie jest ponownie skazujące.

Prawo do rozsądnego terminu rozprawy - w sprawie karnej, jak i w cywilnej, datę końcową postępowania określa zakończenie postępowania odwoławczego, a czasem przed Sądem Najwyższym danego państwa. Komisja stoi na stanowisku, że państwo odpowiada zarówno za opóźnienia będące wynikiem działania sądów jak i zawinione przez inne władze publiczne, jeśli są stroną postępowania.¹⁶

¹¹ Sprawa Deweer przeciwko Belgii, 27.02.1980 r., 6903/75 (1980) ECHR 1 i sprawa Golder przeciwko Wielkiej Brytanii, 1975 r., 27.02.1975r, 4451/70 ECHR 1

¹² *Protokół Siódmy do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*. Strasbourg, 22.11.1984r., *Prawa Człowieka, dokumenty Międzynarodowe...*, op. cit., s. 156-158

¹³ Sprawa Stran Greekrefineris i Stratis Andreadis przeciwko Grecji, orzeczenie z dnia 15.02. 1996r., 1678/96 (1996), ECHR 15

¹⁴ Zasada niezawisłości i bezstronności sądu Sprawa Crocierii przeciwko Włochom, orzeczenie z dnia 13.05.1983r., 1237/80 (1983), ECHR 28

¹⁵ Orzeczenie Trybunału z dnia 10.06. 1996r., 17602/91 (1996) ECHR 24

¹⁶ Sprawa Godard i Egron przeciwko Francji, orzeczenie z dnia 10.10.1991r., 1345/89 (1991), ECHR 16.

Zasada jawności - jawność wewnętrzna postępowania jest elementem jego rzetelności, a jawność zewnętrzną Trybunał potraktował jako zasadę społeczeństw demokratycznych. Ogłoszenie wyroku zawsze powinno być jawne. Powodem wyłączenia jawności postępowania może być potrzeba ochrony tajemnicy zawodowej, życia prywatnego pacjentów, jednak sytuacja taka musi mieć ściśle uzasadnienie w okolicznościach.¹⁷ Materialnym warunkiem rzetelnego postępowania jest zobowiązanie sądów do uzasadniania wyroków. Nie można odrzucać argumentów w sposób dorozumiany.¹⁸ Zakres stosowania postanowień Konwencji w sprawach karnych ogranicza się do oskarżenia w wytoczonej sprawie karnej. Trybunał w swej praktyce najpierw poszukuje odpowiedzi na pytanie, czy dana sprawa wiąże się z oskarżeniem.¹⁹

Nie należy zapominać, że sytuację stron w procesie karnym w świetle unormowań międzynarodowych wyznacza fundamentalna zasada równości wobec prawa każdego człowieka. Szczególne uprawnienia uczestników procesu zawarto w konkretnych punktach i odnoszą się przede wszystkim do sytuacji oskarżonego w procesie.

Prawo do rzetelnego postępowania sądowego na przykładzie postanowień Międzynarodowego Paktu Praw Politycznych i Obywatelskich i Europejskiej Konwencji Praw Człowieka.

Ogólne gwarancje

Uprawnienia oskarżonego zostały wymienione w art. 14 MPPPiO oraz w art. 6 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (dalej: Konwencja) i przybliżone w pkt. 2 powyżej.

Na gruncie przepisu art. 6 ust. 3e Konwencji „każdy skarżony o popełnienie czynu zabronionego ma co najmniej następujące prawa:

- 1) do niezwłocznej i szczegółowej informacji w języku dla niego zrozumiałym, o rodzaju i przyczynie skierowanego przeciwko niemu oskarżenia;
- 2) do dysponowania odpowiednim czasem i możliwościami dla przygotowania obrony;
- 3) do bronięcia się osobiście lub przez ustanowionego przez siebie obrońcę lub przez bezpłatnego obrońcę wyznaczonego z urzędu, gdy oskarżony nie posiada wystarczających środków na pokrycie kosztów obrony, a wymaga tego dobro wymiaru sprawiedliwości;
- 4) do przesłuchania lub spowodowania przesłuchania (na wniosek) świadków oskarżenia oraz żądania obecności i przesłuchania świadków obrony na takich samych warunkach, jak świadków oskarżenia;
- 5) do korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza, jeżeli nie rozumie lub nie mówi językiem używanym w sądzie. MPPPiO uzupełnia ten katalog o prawo do rozprawy bez uzasadnionej zwłoki oraz zakaz zmuszania do zeznawania przeciwko sobie lub do przyznawania się do winy.

¹⁷ Sprawa Diennet przeciwko Francji, orzeczenie z dnia 26.09.1995r., 18160/91 (1995) ECHR 28.

¹⁸ Sprawa Ruiz Toria przeciwko Hiszpanii, orzeczenie z dnia 9.12.1994r., 18390/91 (1994) ECHR 47.

¹⁹ Istotne jest także określenie pojęcia „sprawa karna”, którym dla przykładu, objęto więzienne postępowanie dyscyplinarne (sprawa *Campbell i Fell* przeciwko Wielkiej Brytanii 1984, Orzeczenie Trybunału z dnia 28.04. 1984 r., 7819/77, 7878/77 (1984), ECHR 8, a także postępowanie w sprawach o wykroczenia (sprawa *Öztürk* przeciwko RFN 1984, Orzeczenie Trybunału z dnia 10.06. 1996r., 17602/91 (1996), ECHR 24. Tak samo autonomiczne znaczenie ma pojęcie „oskarżenia” i rozumiane jest w pojęciu materialno-prawnym.

W artykule 5 Paktu określona została gwarancja każdej osoby oskarżonej do prawa do odwołania się do sądu I instancji w celu ponownego rozpatrzenia orzeczenia o winie i karze zgodnie z prawem, a w art. 6 prawo do odszkodowania za niesłuszne skazanie.

Przyjrzyjmy się bliżej fundamentalnym gwarancjom procesowym Konwencji, jak kształtują się szczególne uprawnienia oskarżonego na tle ogólnych zasad postępowania karnego przyjętych przez Europejską Komisję Praw Człowieka (dalej: Komisja) i Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości.

Prawo do wysłuchania przez sąd

Prawo do wysłuchania przez sąd jest jednym z kluczowych elementów zasady *fair trial*. Z prawa tego wynika, przede wszystkim zasada, że podstawę faktyczną orzeczenia tworzyć mogą tylko okoliczności, co do których strony mogły się przed sądem wypowiedzieć, a także prawo do obecności na rozprawie. W procesie karnym koniecznym elementem prawa do wysłuchania przez sąd, jest prawo oskarżonego do ostatniego słowa²⁰. Nie jest uważane za naruszenie prawa do wysłuchania przez sąd przeprowadzenie postępowania w nieobecności oskarżonego (np. w trybie przeciwko nieobecnym), jeśli ma on możliwość spowodowania postępowania (sprzeciw), w którym będzie mógł przedstawić swoje racje²¹.

Nie stanowi też naruszenia przerwanie wystąpienia oskarżonego lub jego ograniczenie czasowe, pod warunkiem, że dano mu nieograniczona możliwość wypowiedzenia się w dalszej fazie postępowania. Zgodnie z Konwencją, zagrożenie prawa do wysłuchania przez sąd może być w postępowaniu przed organami strasburskimi oceniane tylko w oparciu o okoliczności konkretnej sprawy.²² Prawo to dotyczy postępowania sądowego. Nie jest jednak wykluczone rozciągnięcie tych gwarancji na sferę postępowania przygotowawczego (np. w kwestii kontroli aresztu).²³

Prawo do obecności na rozprawie

Prawo to związane jest z omówionym powyżej prawem do wysłuchania przez sąd. Panuje przekonanie, że ani realizacja zasady *fair trial*, ani realizacja wymogu publiczności z art.6 ust. 1 Konwencji nie są w pełni możliwe bez ustnego przeprowadzenia rozprawy.²⁴ Prawo do osobistej obecności na rozprawie jest także ściśle powiązane z prawem do obrony, które trudno byłoby realizować nie mając wstępu na salę rozpraw. W postępowaniu karnym zarówno wypowiedzi oskarżonego, jak i wrażenie, jakie wywiera on jako osoba, odgrywają niezmiernie ważną rolę.²⁵ Jeśli sąd pierwszej instancji rozpoznając sprawę karną pod nieobecność oskarżonego wydaje po takim rozpoznaniu sprawy wyrok, to zawsze jest naruszenie art. 6 ust. 3 Konwencji²⁶. Postępowanie pod nieobecność oskarżonego dopuszczalne jest w świetle art. 6 Konwencji tylko wtedy, gdy dysponuje on środkiem prawnym spowo-

²⁰ Orzeczenie Komisji Praw Człowieka z dnia 23.09.1968 r., 4764/67 CD tom 39 (1972), s. 87 (89)

²¹ G. Malineverni, L. Wildhaber, Schweizerische Praxis, Zurich 1978r., s. 186 i n

²² Orzeczenie Komisji z dnia 29.03.1963 r., 1802/63, CD tom 10 (1963) s. 26

²³ Orzeczenie Komisji m.in. z dnia 22.05.1969 r., 2857/266 CD tom 29/1969, z 11.12.1973 r. 5474/72 CD tom 45 (1974), s. 14

²⁴ Por.: W. Pieck: Der Anspruch auf ein rechtstaatliches Gerichtsverfahren, Bonn 1996, s. 79

²⁵ Orzeczenie Komisji z dnia 24.09.1963r., 1169/61 YB t.VI (1963) s. 520.

²⁶ Wyrok Trybunału z dnia 2.11.1993 r., Peitronorol Serie A t.277 pkt.28-35

dowanym kontrydiktoryjnością rozprawy. Rozprawę odwoławczą można przeprowadzić pod nieobecność oskarżonego.

Zasady prawa dowodowego

Po pierwsze, dowód nie może być przeprowadzony z naruszeniem przepisu art.3 Konwencji, gdyż stosowanie nieludzkich lub poniżających tortur wobec osobowego źródła dowodowego nie może zostać uznane za słuszne. Po drugie, nie każdy zawnioskowany dowód jest dopuszczony. O samej dopuszczalności dowodów decyduje sąd. Zasadniczo dopuszczalne są dowody, które zmierzają do podważenia prawdziwości stwierdzeń przeciwników procesowych. Przyjęto założenie, że materię tę winno regulować przede wszystkim prawo krajowe²⁷. Przyjmujemy jednak, że dowody podlegają swobodnej i bezstronnej ocenie. Komisja i MTS skłonne są w postępowaniu dowodowym dopuścić także instytucję świadka koronnego.

Inne gwarancje procesowe

Podkreśla się, że organy procesowe muszą udzielać stronom uczciwej i rzetelnej informacji o przysługujących im uprawnieniach i wskazywać potencjalne możliwości obrony.²⁸ Ponadto, sąd nie może opierać swego orzeczenia na okolicznościach faktycznych, jeśli wcześniejszą decyzję o oddaleniu wniosków dowodowych argumentowano ustaleniem okoliczności przeciwnych.²⁹

Domniemanie niewinności

Zasadzie domniemania niewinności poświęcony został szczegółowy przepis art.6 ust.2 Konwencji. Przepis art.6 ust.1 Konwencji (prawo do sądu) nie gwarantuje prawa domagania się ustalania niewinności w procesie sądowym. Za *P. Hofmańskim* należy wskazać, że roszczenie takie byłoby bezsensowne, bowiem niewinność oskarżonego właśnie z mocy art. 6 ust 2. Konwencji się domniemywa. Domniemanie niewinności odnosi się tylko do czynów zagrożonych karą, jak i wyłącznie do kwestii winy i tylko do osoby oskarżonego.³⁰

Zasada domniemania niewinności nie ma zastosowania tylko w postępowaniu sądowym. W postępowaniu przygotowawczym chroni podejrzanego przed nadmierną ingerencją w sferze wykonywania jego praw w ramach stosowanych tam środków przymusu. W sprawie *Bonnechaux*³¹ uznano, iż nadmierne długie tymczasowe aresztowanie naruszyło zasadę niewinności.

Trybunał wymienił cztery wymogi, od spełnienia których zależy zapewnienie przestrzegania zasady domniemania niewinności w ramach *fair trial*. Po pierwsze, sąd nie może wychodzić z założenia, że oskarżony popełnił zarzucany mu czyn. Po wtóre, obowiązek udowodnienia winy spoczywa na oskarżycielu. Wreszcie wątpliwości rozstrzyga się na rzecz oskarżonego, a poinformowanie oskarżonego

²⁷ Orzeczenie Komisji z dnia 15.12.1969r. 3852/68 CD t.32 (1970) s. 38

²⁸ H. Mieshler, T. Vogler, H. Golsog i in: *Internationaler Kommentar*. Monachium 1987, s. 135-136

²⁹ Orzeczenie Komisji Praw Człowieka z dnia 12.03.1981r., Zimmerman 8490/79 DR t.22 (1981) s. 140

³⁰ Orzeczenie Komisji Praw Człowieka z dnia 15.05.1989r., 8289/78 DR t.18 (1980) s. 118

³¹ Sprawa *Bonnechaux* przeciwko Szwajcarii, orzeczenie z dnia 05.12.1978r., (1979) 15DR 211, 1 05.12.1979r., (1980) 18DR 100; 1981 3 EHRR 259

o zarzutach powinno umożliwić mu należyte przygotowanie i przedstawienie obrony (*Barbera, Messegue i Jabardo* przeciwko Hiszpanii 1989 r.).³²

Szczególne gwarancje procesowe.

Art. 6 Konwencji nie odnosi się tylko do postępowania sądowego, choć mowa jest w nim o oskarżonym i popełnieniu czynu zabronionego. Dotyczy również innych szczególnych gwarancji.

Prawo do informacji.

Gwarancja prawa do informacji wiąże się z prawem dysponowania możliwością przygotowania obrony w procesie (art. 6 ust. 3b Konwencji), co nie jest możliwe bez znajomości treści zarzutów. Przedmiotem informacji muszą być nie tylko zarzucane czyny, ale także przepisy ustawy, na których opiera się oskarżenie. Nie trzeba jednak informować o dowodach uzasadniających zarzut. Z art.6 ust. 3a Konwencji nie wynika obowiązek informowania oskarżonego o uprawnieniach, które mu przysługują. Wydaje się jednak, że oskarżony musi te informacje uzyskać, aby się efektywnie bronić. Natomiast kwestią sporną jest w świetle Konwencji informowanie oskarżonego o jego prawie do milczenia. Konwencja nie określa sposobu informowania, choć wskazano, że informacja była szczegółowa i zrozumiała dla oskarżonego. Informacja ma być udostępniona niezwłocznie, na tyle szybko, aby pozostawić oskarżonemu czas na przygotowanie obrony.

Bezsporne jest, że nie wystarczy doręczenie aktu oskarżenia, oskarżony powinien mieć także wgląd do akt sprawy.³³ Przyjmuje się, że w postępowaniu przygotowawczym wystarcza informacja ustna, a w sądowym musi zostać zachowana forma pisemna (akt oskarżenia). Jeśli oskarżony nie włada językiem sądu, akt oskarżenia musi być przetłumaczony na język dla niego zrozumiały. Konwencja nie nakłada obowiązku tłumaczenia całych akt.

Prawo do dysponowania i możliwości przygotowania obrony.

Art.6 ust. 3b Konwencji określa dwa zasadnicze elementy tego prawa:

1) prawo do dysponowania sposobnością przygotowania obrony.

Na prawo to składają się: prawo do kontaktowania się oskarżonego pozostającego w areszcie ze swoim obrońcą, poprzez wymianę korespondencji, jak i osobiście (prawo to nie ma charakteru absolutnego, można je wyłączyć), prawo wglądu do akt³⁴, które nie musi być zagwarantowane w każdym czasie.

2) prawo do dysponowania czasem na jej przygotowanie.

W tej kwestii przyjęto ocenę w oparciu o okoliczności konkretnej sprawy. I tak, Konwencję narusza wyznaczenie obrońcy z urzędu bezpośrednio przed rozprawą. Podobnie traktowane są jako uchybienie częste zmiany i obrońców w toku postępowania, dokonywane w taki sposób, że żaden z nich nie mógł się odpowiednio przygotować do obrony³⁵ Art. 6 ust. 3c Konwencji jest podstawą dla sformułowania

³² P. Hofmański: *Europejska Konwencja a prawo karne*. Toruń 1995, s. 110, *Barbera, Messegue i Jabardo* przeciwko Hiszpanii, orzeczenie z 13.06.1994r., [1994] IHRL 43

³³ Orzeczenie belgijskiego sądu Cour de Cassacion z dnia 12.10.1976 r. w sprawie Demoured, DOE 24 [1980], s. 681

³⁴ Orzeczenie Komisji Praw Człowieka z dnia 14.09.1991, nr 1184/61, cyt. za J.E.C Fawcett: *The Application of the EC*, s. 169

³⁵ Orzeczenie Komisji Prawa Człowieka z dnia 29.03 1996r., Köplinger, 1850/63, CD tom 19 (1966), s. 71

elementów **materiałnej i formalnej obrony**, a także gwarancją prawa do bezpłatnego obrońcy z urzędu w określonych okolicznościach. Postępowanie karne nie może toczyć się przeciwko oskarżonemu, któremu nie stwarza się możliwości przedstawienia swych argumentów i ich obrony. Prawo do udziału obrońcy polega na tym, że ma być on obecny przy oskarżonym. Nie wystarczy, że jest jego przedstawicielem. Prawo do wyboru obrońcy przysługuje wtedy, gdy oskarżony jest w stanie opłacić obrońcę. Sąd nie dysponuje możliwością odsunięcia obrońcy od udziału w postępowaniu (choć istnieją wyjątki, np. gdy obrońca wg prawa krajowego jest osoba nieuprawnioną przed sądem). Nieodpłatna pomoc obrońcy przysługuje, gdy spełnione są łącznie dwa warunki: oskarżony nie posiada środków do jego opłacenia, udział obrońcy leży w interesie wymiaru sprawiedliwości. Prawo to nie ma więc charakteru absolutnego.

Prawo do aktywnego udziału w postępowaniu dowodowym.

Gwarancja z art.6 ust.3 d Konwencji – Komisja stoi na stanowisku, że udział w postępowaniu dowodowym może nastąpić w każdym czasie. To gwarancja przesłuchania lub spowodowania przesłuchania świadków oskarżenia, prawo do wnioskowania i przesłuchania świadków obrony. Przepisy Konwencji nie gwarantują, że zeznania zawnioskowanych przez oskarżonego świadków będą przez sąd uwzględnione.

Prawo do nieodpłatnego tłumacza

Prawo korzystania nieodpłatnie z usług tłumacza, wynikające z przepisu ust.3e ma charakter relatywny. Dotyczy właściwie tylko rozprawy sądowej, ale może też mieć zastosowanie w postępowaniu przygotowawczym. Prawo do pomocy bezpłatnego tłumacza służy wyłącznie osobie, która ma formalny status oskarżonego, w takim zakresie, w jakim jest to konieczne dla poszanowania jego praw w procesie. Bezpłatność ma charakter trwały, dotyczy więc nie tylko kosztów postępowania, ale także np. wypadków już po skazaniu.

Inne postanowienia (Protokół nr 7)

Protokół nr 7 umacnia status prawny cudzoziemców w postępowaniu dotyczących ich wydalania z kraju pobytu (art.1), gwarancję pełnej instancji rewizyjnej (rozpatrzenie zarówno orzeczenia o winie, jak i o karze) w odniesieniu do wyroków karnych (art.2). Zapewnia odszkodowanie za niesłuszne skazanie (art.3). W art. 4 znajdujemy potwierdzenie zasady *ne bis in idem crimen iudicatur* - nikt nie może być ponownie sądzony lub ukarany przed sądem tego samego państwa za przestępstwo, za które został już prawomocnym wyrokiem skazany albo zgodnie z prawem uniewinniony.

Sytuacja prawa strony procesu karnego w Irlandii Północnej na gruncie prawa krajowego (brytyjskiego) na wybranych przykładach

Sądy Diplock'a

Sądy *Diplock'a* powstały na mocy przepisów stosowanych w stanach wyjątkowych z 1973 roku,³⁶ w celu postawienia przed sądem oskarżonych o zbrodnie i

³⁶ Lord Kenneth Diplock, przewodniczący tzw. Diplock Commission, przedstawił w 1972r. specjalny raport: *Report of the Commission to consider legal procedures to deal with terrorist activities in Northern Ireland* po Zdarzeniu zwanym "Krwawą Niedzielą" (*Sunday Bloody Sunday*), Chief Justice, twórca sądów bez ławy przysięgłych (*non jury courts, kangaroo courts*)

ciężkie przestępstwa związane z akcjami terrorystycznymi, a w rzeczywistości jako substytut instytucji zbiorowego internowania oraz sposób tzw. "łatwiejszego skazywania", *easier conviction*.³⁷ Postawieni przed sądami *Diplock'a* nie byli zwykłymi więźniami, ale więźniami "specjalnej kategorii" ("*special category prisoners*"), wobec których toczyło się szczególne postępowanie karne i które umieszczano w specjalnych obozach internowania (jednak nie byli to więźniowie polityczni). Cechą charakterystyczną tego systemu jest niższy standard dopuszczalności zeznań jako dowodów w sprawie, nieistnienie obowiązku całkowitego ujawnienia istotnych dowodów obrońcy przez prokuratora, ograniczenie prawa do milczenia - to bezsporne ograniczniki zasady *right to fair trial*, a w szczególności *right to a public hearing*. Sędzia właściwie nie stosował postanowień *common law*, ale tzw. *TID test* (*torture, inhuman and degrading treatment test*), z którego założeniami żadne inne traktowanie, niż stosowanie tortur, nieludzkie lub poniżające traktowanie nie mogły wpłynąć na dopuszczalność zeznań. Państwo przychyliło się do tej praktyki, dla przykładu, w sprawie *McGarth*³⁸ nie uznano za *TID* użycie groźby, łapówki, przedłużających się, wyczerpujących intensywnych przesłuchań.

W sprawie *Brophy p-ciwko Królowej*,³⁹ podejrzany o podłożenie bomby w ramach działań terrorystycznych hotelu *Dancehall*, został zatrzymany na okres 7 dni. Był molestowany seksualnie, bity, poniżany. Zapamiętał jednak twarze funkcjonariuszy, którzy poddawali go *TID* i publicznie ich zdemaskował. W tym wypadku sędzia skorzystał z prawa "wyłączenia" samooskarżenia i unieważnił je. *Kearney* (*sprawa Kearney przeciwko Królowej*)⁴⁰ był przez 7 dni intensywnie przesłuchiwany w związku z podejrzaniem o członkostwo w *IRA* i w tym czasie poddany został praktykom testu *TID*. Przyznał się do popełnienia morderstwa. Sąd uznał zeznanie *Kearney'a* za dopuszczalne w sprawie.⁴¹

Specjalny wysłannik *Amnesty International* stwierdził w swym sprawozdaniu, że szczególne standardy zawarte w przepisach stosowanych w stanach wyjątkowych, a dotyczące przyjmowania samooskarżenia jako dowodu w procesie, powinny zostać uchylone. Wskazał też, że przywrócenie systemu ławy przysięgłych, który wpisany jest w historii kultury prawnej Anglii, pomogłoby władzom na nowo pozyskać zaufanie publiczne związane z tzw. "administrowaniem sprawiedliwością".⁴²

Prawo do milczenia

Jak już wskazano, jedną z podstawowych gwarancji *fair trial* jest bezspornie prawo do milczenia, *right to remain silent*, zarówno podczas wstępnych przesłuchań dokonywanych przez policję, jak i w czasie trwania rozprawy przed sądem. Powinno ono zostać jasno określone w obowiązujących przepisach. Ograniczenie prawa do milczenia jest jawnym pogwałceniem art. 14(3) MPPPiO, którego przepis

³⁷ Warto wskazać, że te jednoosobowe sądy, bez ławy przysięgłych, nie istniały w Anglii, nawet, jeśli osoby postawione przed sądem, oskarżono o te same przestępstwa

³⁸ *Sprawa McGarth v. Chief Constable of the RUC and Another* 12.07. 2001 [2001], UKHL 39

³⁹ *Sprawa Brophy v. the Queen* [1972] AC 476

⁴⁰ *Sprawa Kearney v. the Queen*, 13.01.1999r. [1999], NICH2 [1999], NI JB24

⁴¹ W 1979 r. rząd brytyjski powołał Komitet Dochodzeniowy (*Committee of Enquiry*), pod przewodnictwem sędziego Benetta, który uznał, iż nie należy dochodzić, jaka jest praktyka w centrach interwencyjnych, należy po prostu dać wiarę oficerom *RUC*.

⁴² Raport *Amnesty International* z 1982 r., za. D. Walsh, wykład w dniu. 19.07.1997r., Trinity College Dublin.

zakazuje wymuszania zeznań samooskarżających lub przyznania się do winy. Wymuszone zeznania odegrały szczególną rolę w latach 1965-72 i 1972-1975, kiedy rząd brytyjski wprowadził w Irlandii Północnej system "mieszany": wojska oraz judykatury. Sądy potrzebne były dla tzw. "usprawiedliwienia skazań".⁴³ Początkowo, jako że wcześniej samooskarżenia pod przymusem nie były dopuszczalne w Irlandii Północnej, przyjmowano je dobrowolnie, a podejrzanym nie grożono karą. Stosowano zasadę "Przyznaj się, a będziesz wolny, sędzia będzie dla ciebie łaskawy". Później, zeznania uzyskiwane były w specjalnie przeznaczonych dla tego celu pomieszczeniach (*interrogation courts*), warunki przesłuchań miały na celu wzbudzić strach. Wreszcie praktyki te zostały uznane przez sądy za nie dopuszczalne, nie można bowiem w celu dokonywania interwencji posługiwać się sądem. Rząd brytyjski uznał, że należy zmienić obowiązujące prawo, aby przypadki takie nie mogły zostać uznane za naruszenie praw człowieka. (patrz sądy *Dipl-ock'a*).

Prawo do obrony i obrońcy

W sprawie *John Murray*⁴⁴ MTS uznał, że podejrzanemu niesłusznie odmówiono prawa do obrońcy w interwencyjnym centrum *Castlereagh* w Irlandii Północnej. Należało zapewnić mu dostęp do adwokata, w chwili, gdy rozpoczęto przesłuchanie. MTS wskazał, że: "ograniczenia nałożone na dostęp oskarżonego do obrońcy oraz odmowa wyrażenia zgody na uczestniczenie adwokata podczas przesłuchań może mieć wpływ na zebranie dowodów przez obronę i ich prezentację podczas rozprawy a zarazem może przesądzić wynik postępowania".⁴⁵ Rząd brytyjski nie zmienił jednak regulacji stosowanych w razie wystąpienia stanu wyjątkowego, ani też nie wprowadził nowej, zgodnej z orzeczeniem Trybunału. Izba Lordów podniosła, że: "inne traktowanie osób podejrzanych o popełnienie przestępstwa w związku z przepisami przeciwko terroryzmowi w Irlandii Północnej było po prostu częścią rozmyślnej polityki legislacyjnej. Wolą Parlamentu było wyrażenie opinii, iż przy aresztowaniu takiej osoby nie powinno gwarantować się jej prawa do obecności obrońcy podczas przesłuchania". Obecnie szczególne regulacje zapewniają dostęp do obrońcy po 48 godzinach od aresztowania. Obrońca pełni rolę bierną w postępowaniu (zwłaszcza dowodowym) i zdany był tylko na zebrane przez siebie informacje.

Swobodny dostęp do dowodów w procesie

Regulacja *the Criminal Procedure and Investigations Act* z 1996 r.⁴⁶ ogranicza dostęp obrońcy do informacji leżących w gestii oskarżenia i dotyczy wszelkich ewentualnych dowodów w sprawie oraz sposobu ich uzyskania (sprawy: *Bridgewater Four* i *Guildford Four*⁴⁷). Brak całkowitego ujawnienia dowodów może doprowadzić do zachwiania zasady równości broni w postępowaniu. Przetrzywanie informacji w postępowaniu karnym jest sprzeczne z międzynarodowymi standardami,

⁴³ "Confess and you will be released and the judge will be easy on you". Z wykładu prof. D.Walsha dot. Sytuacji w Irlandii Północnej, Dublin 1997 r.

⁴⁴ Sprawa *John Murray v. The United Kingdom*, orzeczenie z dnia 08.02.1996r., 1873/91 [1996], ECHR3

⁴⁵ *Raport Europejskiej Komisji Praw Człowieka dot. Sprawy Murray przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*. 27 czerwca 1994 r

⁴⁶ *The Stationery Office Limited*. ISBN 01054259

⁴⁷ *Raport Amnesty International*. 1996r., www.amnesty.org/ailib/aireport/ar98/eur45htm

takimi jak "Wytyczne roli oskarżyciela w procesie" ONZ oraz "Podstawowe zasady dotyczące zadań prawników" ONZ.

W Irlandii Północnej od 1980 r. zaczęto stosować tzw. strategię *super grass* (lata 1980-86). Policja królewska, Royal Ulster Constabulary (dalej: RUC) stworzyła tzw. *bank of intelligence*, gdzie gromadzono informacje o osobach związanych z podejrzanymi o dokonywanie ciężkich przestępstw, głównie dotyczących działalności terrorystycznej IRA. Osoby te (zwane *super grass*, super informator) były doskonałym źródłem fałszywych dowodów. Osoby te składały zeznania pod groźbą kary za odmowę kooperacji, pod presją. Otrzymywały nową tożsamość: nazwisko, miejsce zamieszkania. Często były to osoby z rodzin podejrzanych, błędnie przekonane, iż pomagają w ten sposób swym bliskim. Zeznania ich były bardzo profesjonalne, sędziowie zgodnie twierdzili, że to najlepsi świadkowie. W ten sposób można było zostać skazanym wyłącznie na podstawie oświadczenia innej osoby.

Podsumowanie

Krwawa historia Irlandii Północnej miała zmienić swój bieg 1 lipca 1998 r., kiedy uczestnicy trzydziestoletniego konfliktu usiedli razem z politykami głównych nurtów, aby wspólnie przejąć rządy w Prowincji. To najbardziej fundamentalny z kompromisów a także najważniejszy krok w kierunku wolnej politycznie i gospodarczo północnej części wyspy. System prawny Irlandii Północnej, przeważnie stosowane w prawie karnym i procesie karnym wciąż dalekie są od zbieżności z normami prawa międzynarodowego. Prawo do rzetelnego postępowania jest ograniczone do maksimum - ograniczony jest dostęp do sądu (które nie są niezawisłe i niezależne), do obrońcy, dowodów. Milczenie osoby podejrzanej równoważne jest z uznaniem jej za winną, a nieprawdziwe samooskarżenie wymuszane są groźbą lub przemocą. W 1998r. parlament brytyjski wyraził zgodę na inkorporowanie do prawa Irlandii Północnej Europejskiej Konwencji o Ochronie praw Człowieka i Podstawowych Wolności, prawo to weszło w życie 2 października 2000r.⁴⁸ Jednak już w 2001 roku parlament przyjął radykalną ustawę antyterrorystyczną, Anti-terrorism, Crime and Security Act 2001⁴⁹, a w październiku 2005 został Parlamentowi przedstawiony projekt Terrorism Bill 2005⁵⁰. Kwestia analizy sytuacji po wejściu w życie przepisów gwarantujących ochronę praw człowieka oraz ustaw będących następstwem przyjęcia postanowień Północno-Irlandzkiego Porozumienia Pokojowego, Northern Ireland Peace Agreement 1998⁵¹ zasługuje na odrębne omówienie.

⁴⁸ Warto wspomnieć, że w Republice Irlandii Konwencja weszła w życie dopiero 1.01.2004r., wcześniej pomimo odegrania przez ten kraj aktywnej roli przy przygotowywaniu tekstu Konwencji, nie podjęto decyzji o jej inkorporowaniu do prawa krajowego.

⁴⁹ *The Stationery...*, op. cit.,

⁵⁰ Akt z 5.11.2005, www.publications.parliament.uk/pa/cm299506/cmbills/055/06055i-iii/htm

⁵¹ NI PA 10/04/1998, ACPR's Policy Paper No. 26, 1998